

АПСТРАКТ

Римски лимес, некадашња природна граница Римског царства, препознат је као културни предео са изузетним универзалним вредностима међународног значаја од стране релевантне организације за заштиту културног и природног наслеђа – УНЕСКО. Долина реке Дунав, чији део тока пролази кроз Републику Србију, представља интегрални део Римског лимеса, сведочанство културе и традиције народа који су живели на обалама Дунава, као и културног наслеђа уопште. У оквиру дела Римског лимеса који пролази кроз Републику Србију, истиче се Ћердапски сегмент на подручју Ћердапске клисуре, у оквиру којег се налазе локалитети различитих историјских периода (праисторија, антика и средњи век), а који чине значајно културно наслеђе, како на нивоу Републике Србије, тако и на међународном нивоу. Међутим, већина локалитета налази се под водом, као последица изградње Хидроелектране „Ћердап“. Последично, недовољна доступност културном наслеђу довела је до његове недовољне презентације и промоције, али и информисаности о постојању културног наслеђа уопште. Стога су основни циљеви овог рада ширење знања о постојању културног и природног наслеђа у Ћердапској клисури, промоција његовог значаја и уочавање потенцијала за интеграцију културног наслеђа у савремене токове кроз афирмацију културне руте, а ради успостављања одрживог развоја културног предела. Резултати истраживања приказани су кроз урбанистичко-архитектонски пројекат који представља сублимацију формираних критичких ставова о заштити, презентацији и промоцији културног наслеђа, а последица су претходно анализирани литературе, студија случаја и примера добре праксе, релевантних за предмет истраживања. Очекивани резултати истраживања обухватају подизање свести о значају културног наслеђа Ћердапске клисуре кроз промоцију културне руте, те формирање потенцијалног модела за употребу културног наслеђа у процесу успостављања одрживог развоја културног предела.

Кључне речи: Римски лимес, Ћердапски сегмент, културно и природно наслеђе, презентација и промоција, одрживи развој

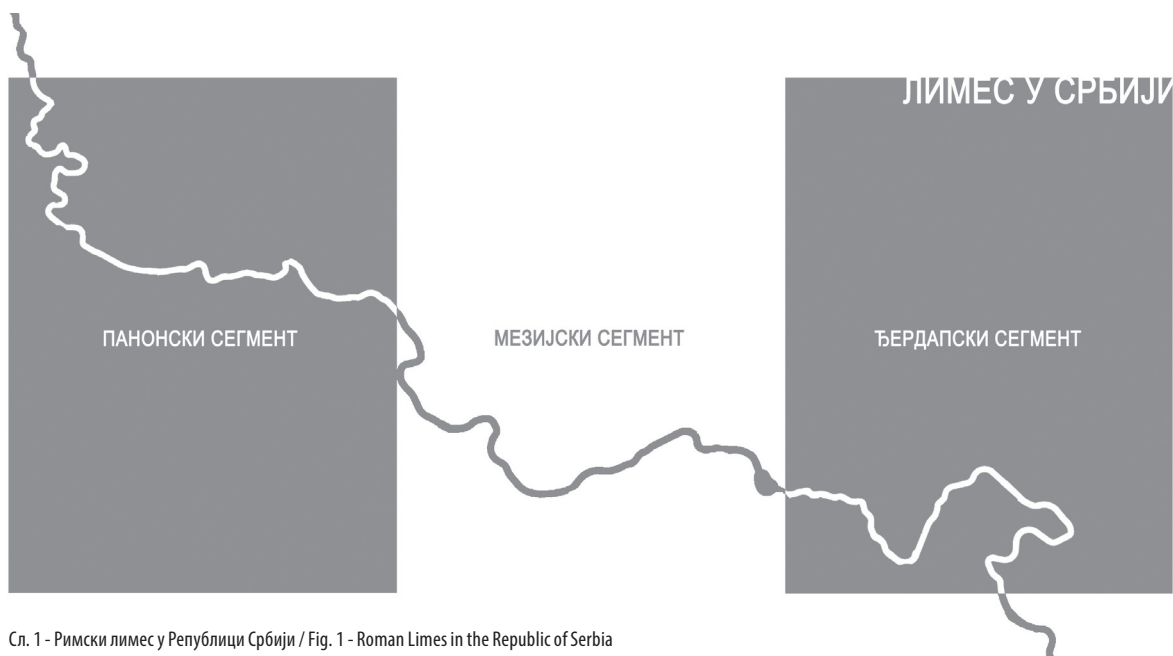
* др Марко Николић, ванредни професор, Универзитет у Београду - Архитектонски факултет, marko@arh.bg.ac.rs

** Јелена Шћекић, истраживач приправник, Универзитет у Београду - Архитектонски факултет, jelena.scekic@arh.bg.ac.rs

ABSTRACT

The Roman Limes, the former natural border of the Roman Empire, has been recognized as a cultural landscape with exceptional universal values of international importance by the relevant organization for the protection of cultural and natural heritage - UNESCO. The Danube River is an integral part of the Roman Limes, a testimony to the culture and traditions of the peoples who lived on the banks of the Danube, as well as cultural heritage in general. Within the part of the Danube River that passes through the Republic of Serbia, the Djerdap segment stands out. It includes sites of different historical periods (prehistoric, ancient and medieval) and is significant cultural heritage on an international level. However, most of the sites are underwater as a result of the construction of the Djerdap Hydroelectric Power Plant. Consequently, insufficient access to its cultural heritage has led to its insufficient presentation and promotion, but also a lack of information about the existence of the cultural heritage. Therefore, the main goals of this paper are to spread knowledge about Djerdap's cultural and natural heritage, to promote its importance, to identify potential for integrating the cultural heritage into contemporary trends through the affirmation of cultural routes, and to establish sustainable development of the cultural landscape. The results of the research are presented through an urban architectural project that represents the sublimation of critical attitudes formed with regard to the protection, presentation and promotion of cultural heritage. The project draws from a literature analysis, case studies and examples of good practice relevant to the research. The expected results of the research include raising awareness of the importance of Djerdap's cultural heritage through promoting a cultural route and forming a potential model for the use of its cultural heritage in the process of establishing sustainable development of the cultural landscape.

Keywords: Roman Limes, Djerdap segment, cultural and natural heritage, presentation and promotion, sustainable development



Сл. 1 - Римски лимес у Републици Србији / Fig. 1 - Roman Limes in the Republic of Serbia

УВОД

Римски лимес, некадашња природна граница између Римског царства и осталих (варварских) земаља, представља значајно сведочанство о постојању, преплитању и смењивању различитих народа, њихових култура и традиција кроз историју живота на граници Римског царства. Простире се на три континента — Европа, Азија и Африка, обухватајући велики број локалитета различитих функција — одбрамбених утврђења, осматрачница, легионарских логора, насеља и некропола, чије изучавање је од великог значаја са аспекта разумевања култура и традиција народа који су чинили интегрални део живота дуж Римског лимеса (Mrđić, Golubović, 2014, 101). На простору европског континента, Римски лимес обухвата токове великих река, попут Рајне и Дунава, дуж чијих обала су грађена бројна одбрамбена утврђења, услед чега су оне добиле значај првог одбрамбеног штита Римског царства од непријатељских напада (Mrđić, Golubović, 2014, 101). Иако првенствено у улози заштите Римског царства, изградња одбрамбених објеката дуж речних токова истовремено је омогућила развој живота на речним обалама, услед чега реке данас чувају значајно културно наслеђе некадашњег живота дуж Римског лимеса. Значај Римског лимеса на глобалном нивоу препознат је и од стране релевантне међународне организације за заштиту културног и природног наслеђа — УНЕСКО, под чијим окриљем је покренут транснационални пројекат заштите, презентације и промоције културног наслеђа Римског лимеса — „Границе Римског царства”. Државе попут Велике Британије и Немачке, у којима се налази део Римског лимеса, већ су уписале своје локалитете на листу светске културне баштине УНЕСКА, док су бројне државе у процесу уписа (Свјетићанин, 2013, 26–27; Mrđić, Golubović, 2014, 102–103). Република Србија, кроз коју се део Римског лимеса простире долином реке Дунав, налази се у процесу уписа локалитета на листу светске баштине (Свјетићанин, 2013, 35–37; Mrđić, Golubović, 2014, 103–105).

Међутим, према Оперативним смерницама за примену Конвенције о светској баштини (Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention), како би локалитети били уписани на листу светске културне баштине УНЕСКА, неопходно је да буду адекватно заштићени, презентовани и промовисани (UNESCO, 2021, 42–43). Стога изучавање културног наслеђа дуж реке Дунав која на простору Републике Србије протиче у дужини од 587 километара, чини предуслов за упис културног наслеђа дела Римског лимеса у оквиру Републике Србије на листу светске културне баштине УНЕСКА (Mrđić, Golubović, 2014, 107).

Римски лимес на простору Републике Србије може се поделити на три сегмента: Панонски, Мезијски и Ђердапски (Korać et al., 2014, 37). (Сл. 1) Панонски сегмент обухвата простор дуж обале Дунава који се простире у Срему, Бачкој и Банату, до Београда. У оквиру овог сегмента грађена су одбрамбена утврђења и системи војних постаја намењени римским гарнизонима око којих су настајала насеља, о чему сведоче и бројни откривени остаци насеља и некропола (Korać et al., 2014, 47–49). Међу откривеним локалитетима истичу се Бач, Илок, Бегеч, Думбово, Ад Херкулем, Акуминкум, Ритијум и Таурунум.

Мезијски сегмент обухвата простор дуж тока реке Дунав између Београда и Голупца. Због својих географских карактеристика где доминирају широке долине, Мезијски сегмент је представљао за непријатеље лако доступан простор, услед чега је био најзначајнији део Римског лимеса у систему одбране (Korać et al., 2014, 50–53). У оквиру овог сегмента Римског лимеса истражени су поједини локалитети од препознатог изузетног значаја и већи градови, међу којима се истичу Сингидунум, Трикорнијум, Октавум, Аурео Монте, Брестовик, Маргум, Виминацијум и Ледерата.

Ђердапски сегмент обухвата простор дуж Ђердапске клисуре у дужини од 134 километра. Представља композитну речну долину коју чине четири клисуре (Голубац, Госпођин вир, Казан и Сип) и четири долине (Љупкова, Доњи Милановац, Оршавска и Влашко-понтјиска низија) (Korać et al., 2014, 54). С обзиром на своје географско-морфолошке карактеристике, Ђердапски сегмент је представљао, са аспекта организације одбрамбене инфраструктуре и живота на граници Римског царства, најизазовнији део Римског лимеса на простору данашње Републике Србије. У оквиру Ђердапског сегмента доминирала су мања војна утврђења за помоћне трупе која су била ситуирана у самој клисури, док су се у долинама налазила градска насеља, већа утврђења и луке (Korać et al., 2014, 54). Током 19. века порасло је и интересовање за историјска истраживања Ђердапског сегмента, а у бројним књигама и путописима објављени су подаци о више од 80 различитих локалитета – углавном римских утврђења (Korać et al., 2014, 55). Нажалост, бројни локалитети су потопљени изградњом и пуштањем у рад Хидроелектране „Ђердап“, а заштитна истраживања која су претходила њеној изградњи и пуштању у рад и чији се резултати налазе у оквиру публикација Археолошког института у Београду Ђердапске свеске I, II, III, IV, обухватила су вишеструко мањи број локалитета. Последично, значајан део културног наслеђа, услед физичке недоступности, временом је у широј популацији постао заборављен, те изгубљен.

Стога су локалитети у оквиру Ђердапског сегмента, њихово мапирање, истраживање, заштита и презентација, препознати као веома значајни за читав процес уписа дела Римског лимеса у Републици Србији на листу светске културне баштине УНЕСКА, али и за откривање и разумевање историје предела у којем се налазе, те проналажење одговарајућих стратегија за одрживи развој културног наслеђа и предела. Последично, главни циљеви овог рада јесу проширење знања о постојању културног наслеђа у Ђердапској клисури, указивање на значај заштите, презентације и промоције културног наслеђа, као и указивање на могућности употребе културног наслеђа у циљу успостављања одрживог развоја предела, а како би се, истовремено, допринело испуњавању услова за упис културног наслеђа дела Римског лимеса који се налази на простору Републике Србије на листу светске културне баштине УНЕСКА.

КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКЕ ВРЕДНОСТИ ЂЕРДАПСКОГ СЕГМЕНТА

Ђердапски сегмент обухвата велики број локалитета (одбрамбени објекти, фортификације, легионарски логори, осматрачнице, насеља, некрополе), који припадају различитим историјским периодима (праисторија, антика, средњи век), а који представљају значајно културно наслеђе на међународном нивоу. (Сл. 2) Разноврсност

локалитета у оквиру Ђердапског сегмента са аспекта постојања различитих културно-историјских слојева указује на континуитет трајања кроз време наслеђених вредности и живота на граници Римског царства. Прва значајнија истраживања Ђердапског сегмента спроведена су током 18. и 19. века, када Ђердапска клисура постаје веома интересантна локација за археолошка испитивања (Korać et al., 2014, 55; Cvjetičanin, 2020, 717). Најопсежнија истраживања локалитета у оквиру Ђердапског сегмента спроведена су у другој половини 20. века, пре пуштања у рад Хидроелектране „Ђердап“, а обухватала су испитивање 109 километара области дуж тока реке Дунав која је препозната као угрожена услед изградње Хидроелектране (Korać et al., 2014, 55). Прва ископавања су спроведена од 1965. до 1970. године, а обухватала су простор између Голупца (локалитет Ливадице) и Сипа (локалитет римски канал и утврђење) (Korać et al., 2014, 56). Друга фаза ископавања спроведена је од 1980. до 1984. године у дужини од 80 километара области дуж тока реке Дунав, између локалитета Караташ и Прахово, препознате као угрожене изградњом Хидроелектране „Ђердап II“ (Korać et al., 2014, 56–57). Резултати спроведених истраживања у оквиру Ђердапског сегмента дела Римског лимеса приказани су у публикацијама Археолошког института у Београду – Ђердапске свеске I, II, III, IV и чине примарни извор сазнања о постојању и разноврсности културног наслеђа Ђердапа. У оквиру публикација налазе се значајне информације о локалитетима: Караташ, Понтес, Ливаде, Корбово, Вајуга, Велесница, Љубичевац, Грабовица, Егета, Ушће Слатинске реке, Михајловац, Руженка, Борђеј, Мокрањске стене, Ајмана, Курвинград, Милутиновац, Биљевина, Књепиште, Каменички поток, Ртково, Ушће Јакомирског потока, који поседују слојеве из различитих историјских периода (праисторија, антика, средњи век), а истражени су у већој или мањој мери током ископавања у 20. веку.

Међутим, претходно наведени локалитети чине само део културног наслеђа Ђердапског сегмента дела Римског лимеса. Велики број локалитета, који чине значајно културно наслеђе Ђердапског сегмента и сведочанство о континуитету настањивања простора Ђердапске клисуре од најранијих периода историје, данас се налази под водом као последица пуштања у рад Хидроелектране „Ђердап“. Физичка недоступност великом броју локалитета довела је до неадекватне презентације и промоције културног наслеђа, као и недовољне информисаности шире популације о постојању културног наслеђа у Ђердапској клисури које се налази под водом.

Опширнији подаци о локалитетима који превазилазе информације о положају локалитета, историјском периоду коме припадају, намени, степену заштите и истражености, нажалост, недостају за велики број локалитета, на шта указује и однос између броја локалитета који се налазе у



Сл. 2 Улазак у Ђердапску клисуру и Тврђава Голубац / Fig. 2 Entrance to the Djerdap Gorge and Golubac Fortress

оквиру Ђердапског сегмента и броја локалитета истражених у оквиру најопсежнијих ископавања током 20. века чији су резултати приказани у оквиру публикација Ђердапске свеске I, II, III, IV. Ипак, мапирање локалитета који се налазе у оквиру Ђердапског сегмента, као и систематизација основних информација о локалитетима (Таб. 1), сматра се значајним са аспекта ширења знања о постојању културног наслеђа у оквиру Ђердапског сегмента дела Римског лимеса, али и разумевања његове разноврсности и значаја.

Мапирање локалитета из периода праисторије

Међу локалитетима који датирају из периода праисторије препозната су налазишта: Ливаде — Мала Врбца, Корбово (Збрадила и Обала), Вајуга (Кастел и Песак), Велесница, Љубичевац (Горње Острво), Грабовица, Егета, Ушће Слатинске Реке, Михајловац (Кула), Руженка, Борђеј, Мокрањске Стене, Ајмана, Биљевина, Књепиште, Каменички Поток, Кожица Поток, Госпођин Вир, Падина, Песача, Стубица, Велике и Мале Ливадице, Клисура, Лепенски Вир, Катаринине Ливаде, Власац, Рибница, Мрфаја, Мало и Велико Голубиње, Пецка Бара, Хадучка Воденица, Бараце. (Сл. 3) Као последица изградње и пуштања у рад Хидроелектране „Ђердап“, под водом се налазе локалитети: Кожица, Госпођин Вир, Падина, Песача, Стубица, Велике и Мале Ливадице, Клисура, Лепенски Вир (изворна локација), Катаринине Ливаде, Власац, Рибница, Мрфаја, Мало и Велико Голубиње, Пецка Бара, Хајдучка Воденица, Бараце.

Локалитети доминантно представљају насеља и насеобине, те чине сведочанства о постојању и развоју живота од најранијих историјских периода. Посебно се истичу локалитети Лепенски Вир и Рудна Глава, као праисторијска насеља која према Одлуци о утврђивању непокретних културних добара од изузетног значаја и од великог значаја уживају статус културних добара од изузетног значаја (Službeni glasnik Socijalističke Republike Srbije, 1979, 1983; Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Republike Srbije). (Сл. 6)

Праисторијско насеље Лепенски Вир — простор ниске песковите терасе на десној обали Дунава у близини Мајданпека, представља најстарије познато седелачко праисторијско налазиште у Европи, а у оквиру седам сукцесивних насеља риболоваца и ловаца откривени су бројни остаци сакралне и стамбене архитектуре (Spomenici kulture u Srbiji). Опсежна истраживања спроведена су између 1965. и 1970. године, када је откривено 136 објеката (Spomenici kulture u Srbiji). Откривена станишта представљају једнопросторне куће са огњиштем — земунице и колибе, облика зарубљеног кружног исечка под углом од 30 или 60 степени (Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Republike Srbije). У оквиру станишта дефинисани су централни простор за жртвеник где су се налазили стилизована скулптура и облутак, као и простор за огњиште са каменим праговима. Пре пуштања у рад Хидроелектране „Ђердап“ локалитет је, како би се сачувао од потапања, премештен на вишу коту. Нова заштитна конструкција изграђена је 2011. године и представља трајно решење заштите локалитета од спољних утицаја, чиме је локалитет постао доступнији за посетиоце (Vasić Petrović, Momčilović Petronijević, 2015).

Локалитет Рудна Глава обухвата простор залеђа горње клисуре Ђердапа оивичен Поречком, Црнајском и Шашком реком и представља центар најранијег рударства бакра у југоисточној Европи (Spomenici kulture u Srbiji). Археолошка истраживања су спроведена између 1969. и 1979. године (Spomenici kulture u Srbiji). Међу најзначајнијим открићима, истичу се: рударски радови из периода енеолита, окна рудних жила у облику левкастих јама, серија камених батова, као и пет остава са керамичким судовима, каменим батовима и коштаном оруђем (Vasić, Jovanović, 1984, 121). На основу пронађених амфора, утврђено је да локалитет Рудна Глава припада периоду Винчанске културе (Spomenici kulture u Srbiji). Иако културно добро од изузетног значаја, локалитет, осим привремене заштите, не ужива одговарајући третман културног наслеђа, пре свега, са аспекта презентације и промоције.

КЛАСИФИКАЦИЈА ЛОКАЛИТЕТА ПРЕМА ТИПУ И ИСТОРИЈСКОМ ПЕРИОДУ



Сл. 3 Класификација локалитета Ђердапског сегмента према историјском периоду и типу — праисторија
 Fig. 3 Classification of archaeological sites in the Djerdap segment according to historical period and type - prehistory

Мапирање локалитета из периода антике

Највећи број локалитета поседује слојеве из периода антике, што указује на значај простора Ђердапске клисуре за одбрану Римског царства. Међу локалитетима из периода антике препознати су: Каstrум Понтес, Караташ, Вајуга (Кастел), Љубичевац (Гламија), Грабовица, Егета, Ушће Слатинске Реке, Михајловац (Мора Вагеи, Блато – Обала), Борђеј, Мокрањске Стене, Ртково – Гламија, Курвинград, Милутиновац, Пинкум, Купе, Ливадице, Брњица, Чезава, Турски Поток, Добра, Зидинац, Салдум, Госпођин Вир, Песача, Велике и Мале Ливадице, Лепенски Вир (кула), Бољетин, Равна, Рибница, Поречка Река, Талиата, Велико и Мало Голубиње, Пецка Бара, Бараце, Хајдучка Воденица, Текија, Сип, Прахово, Трајанова табла са делом римског пута. (Сл. 4) Као последица изградње и пуштања у рад Хидроелектране „Ђердап“, под водом се налазе локалитети: Ливадице, Брњица, Чезава, Салдум, Зидинац, Госпођин Вир, Песача, Велике и Мале Ливадице, Лепенски Вир (кула), Бољетин, Равна, Рибница, Доњи Милановац - - Велики Градац, Поречка Река, Велико и Мало Голубиње, Хајдучка Воденица, Бараце, Текија, Сип, римски пут.

Локалитети доминантно представљају римска утврђења, каstrуме и бурге око којих су се развијала античка насеља, те чине сведочанства о значају простора Ђердапске клисуре за одбрану граница Римског царства, али и за развој живота на Римском лимесу. Посебно се истичу локалитети: Каstrум Понтес, Караташ и Трајанова табла са делом римског пута који према Одлуци о утврђивању непокретних културних добара од изузетног значаја и од великог значаја уживају статус културних добара од изузетног значаја, док локалитет Равна представља културно добро од великог значаја (Službeni glasnik Socijalističke Republike Srbije, 1979, 1983; Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Republike Srbije). (Сл. 6)

Каstrум Понтес налази се на десној обали Дунава, пет километара низводно од Кладова (Spomenici kulture u Srbiji). Представља одбрамбено утврђење које је, као и Каstrум Дробета на левој обали, изграђено са циљем заштите Трајановог моста, чији се остаци, такође, налазе у непосредној близини каstrума (Kondić, 1980, 7–24). Истраживања овог локалитета заједно са Трајановим мостом, а чији су резултати приказани у публикацијама Ђердапске свеске I и IV, трајала су између 1979. и 1982. године. Истраживања су пружила важне податке о Трајановом мосту (положају, карактеристикама, димензијама), северном беду, западној капији и кулама Каstrума Понтес, северној падини према Дунаву, сувој долини између два каstrума, али и о постојању средњовековног насеља и некрополе. Остаци приступних делова Трајановог моста заштићени су загатом, а припремна подводна истраживања, која су пружила важне податке о мосту, спроведена су 2003. године (Spomenici kulture u Srbiji).

Караташ (Каstrум Диана) налази се на узвишењу код села Сипа, на обали Дунава. Првобитно земљано-дрвено утврђење везује се за долазак првих војних формација у 1. веку, док камено утврђење димензија 140x136 метара датира из периода изградње римског пута и Сипског канала (101. године) (Spomenici kulture u Srbiji). Утврђење је разорено током аваро-словенских упада крајем 6. и почетком 7. века (Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Republike Srbije). Истраживањима започетим 1964. године, а интензивираним између 1978. и 1982. године, откривено је да је Караташ, поред одбрамбене улоге и заштите Сипског канала, представљао значајан економски центар са луком и пристаништем (Spomenici kulture u Srbiji). Караташ се истражује у континуитету од 1978. године до данас, а резултати истраживања открили су велики број објеката у оквиру тврђаве – грађевине са апсидом, војне бараке,

КЛАСИФИКАЦИЈА ЛОКАЛИТЕТА ПРЕМА ТИПУ И ИСТОРИЈСКОМ ПЕРИОДУ



Сл. 4 Класификација локалитета Ђердапског сегмента према историјском периоду и типу — антика
 Fig. 4 Classification of archaeological sites in the Djerdap segment according to historical period and type - antique

латрину, принципијум са портиком, основне елементе утврђења — бедеме, куле, капије, укључујући периметарске зидове који се протежу до Дунава штитећи луку, као и део југозападне некрополе (Spomenici kulture u Srbiji; Kondić, 1980, 51-60; Cvjetićanin, 2013, 33). Истражени објекти су конзервирани, али локалитет, иако културно добро од изузетног значаја, није у довољној мери презентован и доступан за посетиоце.

Трајанова табла са делом римског пута уклесана је у стену 2.5 километара узводно од Текије, код Доње клисуре. Представља сведочанство о изградњи римског пута у Ђердапској клисури, а на основу натписа на табли изградња деонице римског пута у Доњој клисури приписује се цару Трајану (Spomenici kulture u Srbiji). Римски пут пратио је ток реке Дунав, а у пределу Доње клисуре тежиште пута се, услед недовољне ширине трасе усечене у стенама, налазило на конзолама (Spomenici kulture u Srbiji). Како би се, услед изградње Хидроелектране „Ђердап“, заштитила од потопљавања, Трајанова табла је 1969. године, заједно са делом пута, исечена и премештена вертикално око 20 метара изнад изворног положаја, а данас је видљива искључиво са воде (Pavlović, 1969, 55—62).

Локалитет Равна (Timacum Minus), иако се не налази у непосредној близини Ђердапске клисуре, приказан је услед препознате важности коју је поседовао у периоду Римског царства. Правоугаоно утврђење, римски војни логор из 1. века, налази се на левој обали Белог Тимока, у близини села Равна, на траси римског пута (Spomenici kulture u Srbiji). Поред истраживања остатака зидина, кула и капија логора, изван утврђења су откривене две грађевине: терме и цивилна грађевина са хипокаустом (Roter Blagojević, Milošević, Nikolić, 2009; Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Republike Srbije). Такође, локалитет поседује средњовековне културно-историјске

слојеве у виду остатака некрополе (Spomenici kulture u Srbiji). Иако културно добро од великог значаја, откривени остаци на локалитету Равна нису адекватно презентовани посетиоцима, што га чини мање атрактивним за посете (Roter Blagojević, Milošević, Nikolić, 2009).

Мапирање локалитета из периода средњег века

Међу локалитетима који поседују средњовековне слојеве препознати су: Голубац, Каструм Понтес, Вајуга (Песак), Велесница, Љубичевац, Грбовица, Егета, Ушће Слатинске Реке, Михајловац (Кула и Блато — Обала), Мокрањске Стене, Биљевина, Ушће Јакомирског Потока, Чезава, Салдум, Босман, Госпођин Вир, Песача, Велике Ливадице, Бољетин, Равна, Рибница, Доњи Милановац (Велики Градац), Поречка Река, Хајдучка Воденица и Добра, од којих је већина настала на темељима некадашњих праисторијских и античких слојева. (Сл. 5) Као последица изградње и пуштања у рад Хидроелектране „Ђердап“, под водом се налазе локалитети: Чезава, Салдум, Босман, Госпођин Вир, Песача, Велике Ливадице, Бољетин, Равна, Рибница, Доњи Милановац — Велики Градац, Поречка Река, Велико и Мало Голубиње, Пецка Бара, Хајдучка Воденица.

Локалитети доминантно представљају средњовековна утврђења, насеља и некрополе, те чине сведочанства о континуитету и развоју живота на простору Ђердапске клисуре и након периода Римског царства. Посебно се истиче средњовековна тврђава Голубац, која према Одлуци о утврђивању непокретних културних добара од изузетног значаја и од великог значаја ужива статус културног добра од изузетног значаја (Službeni glasnik Socijalističke Republike Srbije, 1979; Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Republike Srbije). (Сл. 6)

КЛАСИФИКАЦИЈА ЛОКАЛИТЕТА ПРЕМА ТИПУ И ИСТОРИЈСКОМ ПЕРИОДУ



Сл. 5 Класификација локалитета Ђердапског сегмента према историјском периоду и типу — средњи век
Fig. 5 Classification of archaeological sites in the Djerdap segment according to historical period and type - medieval period

Средњовековна тврђава Голубац налази се на десној обали Дунава, четири километра низводно од Голупца (Nikolić, 2020). Први писани извори датирају из 1355. године што период настанка тврђаве смешта у 14. век (Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Republike Srbije). Утврђење се састоји од девет кула и бедема који прате конфигурацију терена, а у плану утврђења се уочавају две фортификационе целине — унутрашње и спољно утврђење (Nikolić, 2020). Истраживања локалитета спроведена су између 1969. и 1987. године, а усмерена су на заштиту бедема приобалног дела, простора палате, топовске куле, рестаурацију палате и куле 6 (Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Republike Srbije; Nikolić, 2020). Изградњом магистралног пута нарушен

је приобални простор унутрашњег утврђења (Nikolić, 2020). Пројектом „Ревитализација Голубачке Тврђаве”, од 2014. године приступа се новој обнови локалитета која обухвата реконструкцију кула и палате, пробијање новог тунела, измештање магистралног пута са простора локалитета, изградњу визиторског центра, уређење спољног простора комплекса, изградњу обалоутврде и пристаништа за бродове (Republika Srbija Ministarstvo za evropske integracije, 2018). Пројекат обнове завршен је 2019. године. Иако је обновом унапређен туристички потенцијал Ђердапске клисуре, не може се рећи да примењени материјали и архитектонски израз у потпуности поштују принципе очувања аутентичности културног наслеђа.

Сл. 6 Класификација локалитета Ђердапског сегмента према степену заштите
Fig. 6 Classification of archaeological sites in the Djerdap segment according to protection management



На основу односа између броја локалитета из периода праисторије, антике и средњег века и броја локалитета који уживају одређени степен и третман заштите, може се закључити да значајан део културног наслеђа не поседује одговарајући третман који се огледа у неадекватној презентацији и промоцији културног наслеђа, нарочито оног дела који се налази под водом.

Садашњост Ђердапског сегмента дела Римског лимеса

Недостатак опширних података о већем броју локалитета последица је недовољне истражености локалитета, а тренутна истраживања усмерена су на локалитет Караташ као једну од најочуванијих фортификација. Недостатак усмерене пажње ка изучавању већег броја локалитета који се тренутно налазе под водом, довео је до

Таб. 1 Систематизација података о истраженим локалитетима Ђердапског сегмента / Tab. 1 Data systematization on the sites investigated in the Djerdap segment

ЛОКАЛИТЕТИ	ЛЕПЕНСКИ ВИР	РУДНА ГЛАВА	КАСТРУМ ПОНТЕС	КАСТРУМ КАРАТАШ	ТРАЈАНОВА ТАБЛА	РАВНА Timacum Minus	ГОЛУБАЦ
Положај локалитета	у близини Мајданпека	горња клисура Ђердапа	у близини Кладова	у близини села Сип	у близини Текије	у близини Књажевца	у близини Голупца
Историјски период	праисторија	праисторија	антика	антика	антика	антика	средњи век
Намена локалитета	седелачко насеље	рудник бакра	одбрамбено утврђење	одбрамбено утврђење	доказ о изградњи римског пута	римски војни логор	утврђење
Истраженост локалитета	станишта, скулптуре, сакрална архитектура	окна, камени батови, оставе са посудама и оруђем, амфоре	бедем, капија и куле каструма, остаци моста, некрополе и насеља	објекти унутар утврђења и основни елементи утврђења	остаци Трајанове табле са рељефима и део римског пута	зидине, кула, капија, терме и цивилна грађевина	остаци кула, бедема и палате
Стање локалитета и мере заштите	добро очуван и презентован наткривен заштитном конструкцијом премештен на вишу коту због повећања водостаја	неадекватно презентован привремена заштита	неадекватно презентован остаци моста заштићени загатом	неадекватно презентован извршена конзервација остатака	добро очуван и презентован извршена конзервација остатака премештен на вишу коту због повећања водостаја	неадекватно презентован извршена конзервација остатака	добро очуван и презентован обновљен 2019. обнова кула и палате, пробијање тунела, премештање пута
Тренутна истраживања	актуелна истраживања	/	/	актуелна истраживања	/	актуелна истраживања	актуелна истраживања
Степен заштите	културно добро од изузетног значаја	културно добро од изузетног значаја	културно добро од изузетног значаја	културно добро од изузетног значаја	културно добро од изузетног значаја	културно добро од великог значаја	културно добро од изузетног значаја
Предлог унапређења мера заштите, ревитализације и презентације	увођење нових садржаја уз поштовање принципа аутентичности културног и природног наслеђа (едукативни, културно-уметнички и угоститељски садржаји)	унапређење приступачности локалитету; формирање трајне заштитне конструкције увођење информационих табли и паноа, презентовање рударских окна увођење нових садржаја уз поштовање принципа аутентичности културног и природног наслеђа (едукативни, културно-уметнички садржаји - музеј рударства, угоститељски садржаји)	унапређење приступачности локалитету увођење информационих табли и паноа, презентовање некадашњег изгледа моста (холограми)	унапређење приступачности локалитету увођење информационих табли и паноа увођење нових садржаја уз поштовање принципа аутентичности културног и природног наслеђа (едукативни, културно-уметнички и угоститељски садржаји - визиторски центар)	осветљење локалитета	унапређење приступачности локалитету увођење информационих табли и паноа увођење нових садржаја уз поштовање принципа аутентичности културног и природног наслеђа (едукативни, културно-уметнички и угоститељски садржаји - визиторски центар)	увођење нових садржаја уз поштовање принципа аутентичности културног и природног наслеђа (културно-уметнички садржаји и манифестације)

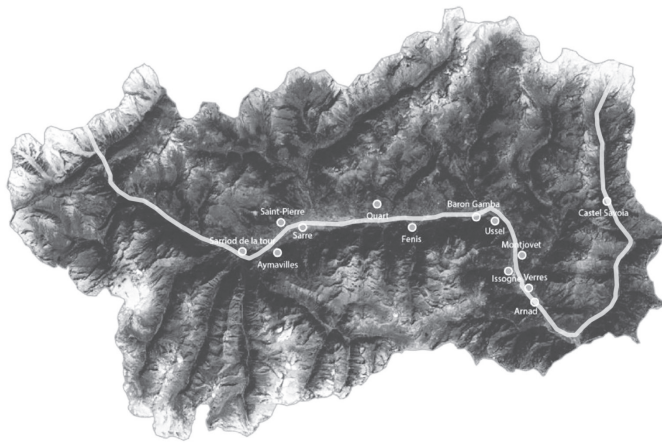
недовољне информисаности шире популације о постојању културног наслеђа у Ђердапској клисури, што је у знатној мери утицало да велики део културног наслеђа постане заборављен, те на својеврсни начин и изгубљен. Стога је за опстанак културног наслеђа Ђердапског сегмента од велике важности изучавање принципа заштите, презентације и промоције културног наслеђа у савременом контексту, са акцентом на употребу меморијалног значаја културног наслеђа у циљу његовог очувања.

НОВИ ПРИСТУПИ ЗАШТИТИ, ПРЕЗЕНТАЦИЈИ И ПРОМОЦИЈИ КУЛТУРНОГ И ПРИРОДНОГ НАСЛЕЂА У САВРЕМЕНОМ КОНТЕКСТУ

Дефиниције природног и културног наслеђа, као и принципи њихове заштите, презентације и промоције, обухваћени су међународним документима – повељама и конвенцијама, од стране релевантних организација које се баве третманима природног и културног наслеђа на глобалном нивоу, међу којима се истичу Унеско (UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation – Организација Уједињених нација специјализована за образовање, науку и културу у целом свету), Савет Европе (Council of Europe) и међународне невладине организације, као што су: Икомос (ICOMOS – International Council on Monuments and Sites – Међународни савет за споменике и пределе), Икром (ICCROM – International Center for Study of Preservation and Restoration of Cultural Properties – Међународни центар за студије очувања и рестаурације културних добара), као и Европа Ностра (Europa Nostra – The Voice of Cultural Heritage in Europe – Глас културног наслеђа у Европи) (Nikolić, 2014, 11). За предмет и проблем овог истраживачког рада од посебног су значаја Документ о аутентичности из Наре (ICOMOS, 1994), Конвенција о пределу из Фиренце (Council of Europe, 2000), Конвенција о заштити подводног културног наслеђа из Париза (UNESCO, 2001), као и Повеља о културним рутама из Квебека (ICOMOS, 2008). У оквиру Конвенције о заштити подводног културног наслеђа, подводно културно наслеђе означава све трагове људског постојања који имају културни, историјски или археолошки карактер, који су делимично или потпуно под водом, периодично или непрекидно, најмање 100 година (UNESCO, 2001, 2). С тим у вези, локалитети у оквиру Ђердапског сегмента, иако представљају сведочанство људског постојања и поседују историјски, културни и археолошки карактер, услед свог положаја под водом који датира од друге половине 20. века до данас, тренутно се не могу сматрати подводним културним наслеђем. Такође, Конвенцијом о заштити подводног културног наслеђа област заштите се дефинише као морско или океанско дно, што указује на заштиту искључиво маритимног културног наслеђа. Међутим, за очување културног наслеђа Ђердапског сегмента које се налази под водом, од велике је важности разумевање принципа заштите подводног културног наслеђа који су дефинисани у оквиру Конвенције о заштити подводног

културног наслеђа, а примењивани кроз бројна истраживања и студије случаја. Недеструктивне технике истраживања *in situ* Конвенцијом о заштити подводног културног наслеђа истакнуте су као примарни метод за истраживање и заштиту културног наслеђа које се налази под водом. С тим у вези, од велике је важности употреба одговарајуће опреме за испитивање културног подводног наслеђа, међу којом се истиче употреба 3Д техника премеравања и мапирања које представљају скуп ефикасних алата за извиђање, документовање и праћење стања подводног културног наслеђа, али и ширење свести о његовом значају. У оквиру истраживачког рада групе аутора приказан је опширан преглед сензора и техника које се користе у археолошким подводним истраживањима, а који представља значајан извор информација са аспекта разумевања сложености процеса мапирања, испитивања и праћења стања подводног културног наслеђа, који, пре свега, зависи од карактеристика воде у оквиру које се културно наслеђе налази, али и прецизности алата којима се врше испитивања (Menna et al., 2018). С друге стране, истиче се потенцијал употребе подводног културног наслеђа у циљу економског напретка предела, а кроз промоцију туризма. Група истраживача из Шпаније испитивала је потенцијал употребе подводног културног наслеђа, у циљу успостављања одрживог развоја, на студији случаја Гибралтарског мореуза. Резултати истраживања истичу значај дефинисања приступачних рута подводног културног наслеђу, као и употребе апликација за креирање доживљаја рођења у циљу остваривања туристичких потенцијала подводног културног наслеђа, указујући на важност интеграције археолошких истраживања фокусираних на стање подводног културног наслеђа, његову заштиту, приступачност и капацитет посетилаца са увођењем нових садржаја у оквиру локалитета са подводним културним наслеђем (Mañas et al., 2021). Имајући у виду геоморфолошке карактеристике Ђердапске клисуре као дела Римског лимеса и карактеристике реке Дунав у оквиру које се налазе бројни локалитети различитих историјских периода, директан приступ подводном културном наслеђу тешко је остварив.

С друге стране, испитивање области Ђердапског сегмента употребом развијених алата 3Д технологија и сензора представља обећавајући смер будућих истраживања, који би допринео унапређењу тренутних знања о културном наслеђу Ђердапског сегмента које се налази под водом. С обзиром на његову физичку недоступност и тренутну немогућност његове промоције као подводног културног наслеђа према Конвенцији о заштити подводног културног наслеђа, неопходно је пронаћи другачији начин за његову заштиту, презентацију и промоцију. С тим у вези, истиче се значај Конвенције о пределу у оквиру које предео означава одређено подручје, онако како га људи виде и доживе, чији је карактер резултат деловања и интеракције природних и/или људских фактора, а заштита предела подразумева



Сл. 7 Систем од 13 двораца у региону Вале Д'Аоста (лево) и Музеј Цинка у Норвешкој (десно) / Fig. 7 A system of 13 castles in the Valle D'Aosta region (left) and Zinc Museum in Norway (right)

поступке очувања и одржавања значајних или карактеристичних обележја предела, оправдане вредношћу наслеђа, проистеклом из његове природне конфигурације и/или људске активности (Council of Europe, 2000, 2). У контексту Ђердапског сегмента, а имајући у виду његове природне и културно-историјске вредности, могуће је заштитити, презентовати и промовисати природно и културно наслеђе Ђердапског сегмента кроз обједињени приступ заштите, презентације и промоције предела у оквиру којег се уочене природне и културно-историјске вредности налазе. Такође, Повеља о културним рутама увела је нови концепт третмана културног наслеђа кроз културне руте као историјски и културолошки значајне правце кретања, симболичку спону између народа који су се преплитали на одређеном простору кроз различите историјске периоде, као и кроз испољене интеракције и чврсте везе између трагова људских активности и природног окружења (ICOMOS, 2008; Roter-Blagojević et al., 2009, 36). Имајући у виду значај Римског лимеса као границе између Римског царства и других земаља на којој је формирање одбрамбених објеката омогућило настанак и развој живота кроз различите историјске периоде, заштита, презентација и промоција природног и културног наслеђа Ђердапског сегмента дела Римског лимеса могуће су кроз концепт културних рута. На значај обједињеног приступа заштити, презентацији и промоцији природног и културног наслеђа кроз промоцију предела и културних рута указује и истраживање групе аутора спроведено у оквиру региона Вале Д'Аоста у северној Италији, на студији случаја 13 двораца. (Сл. 7) Примењена методологија обухватала је анализу тренутног стања културног наслеђа, спроведених мера заштите и истраживања, уочавање особености анализираних локалитета, али и укључивање локалне заједнице и заинтересованих страна у планирање стратегија за унапређење стања локалитета и њихову интеграцију у савремене токове (Bottero et al., 2015). Резултати примењене методологије указали су на benefite

холистичког приступа заштити, презентацији и промоцији културног наслеђа који обухвата, како укључивање релевантних институција и стручњака, тако и локалног становништва и заинтересованих страна, у циљу формирања одговарајуће стратегије која ће допринети унапређењу стања културног наслеђа и стања предела, а кроз успостављање одрживог развоја. Такође, како би се приступило процесу заштите, презентације и промоције културно-историјских и природних вредности предела, истиче се значај процене културно-историјских и других вредности заштићеног подручја кроз примену методе процене користи заштићених подручја, а на примеру Националног парка Ђердап (Dobričić et al., 2021). Препознате 22 екосистемске вредности у оквиру заштићеног подручја, међу којима су истакнуте културно-историјске, указују на вишеслојни потенцијал Националног Парка Ђердап као покретача одрживог развоја предела, а кроз укључивање заинтересованих група и сектора у читав процес. С друге стране, интеграција савремене архитектуре у просторе са израженим природним и културно-историјским вредностима представља полигон за испитивање модела за успостављање дијалога између савременог и наслеђеног у архитектури. Од великог је значаја Документ о аутентичности у оквиру којег је описан појам аутентичности са аспекта заштите природног и културног наслеђа (ICOMOS, 1994). Приликом интеграције савремене архитектуре у просторе са израженим природним и културно-историјским вредностима, важно је истаћи неопходност очувања свих културно-историјских слојева који су градили идентитет природног и културног наслеђа кроз време, али и утицали на њихово тренутно стање (Roter-Blagojević et al., 2013, 20–21). Као пример добре архитектонске праксе уклапања савременог архитектонског израза у природни амбијент са културно-историјским вредностима изабран је пројекат Музеја цинка у Норвешкој, аутора Питера Цумтора. Реактивација трасе напуштеног рудника омогућена је кроз низ новоформираних објеката павиљонског типа (Сл. 7), а у



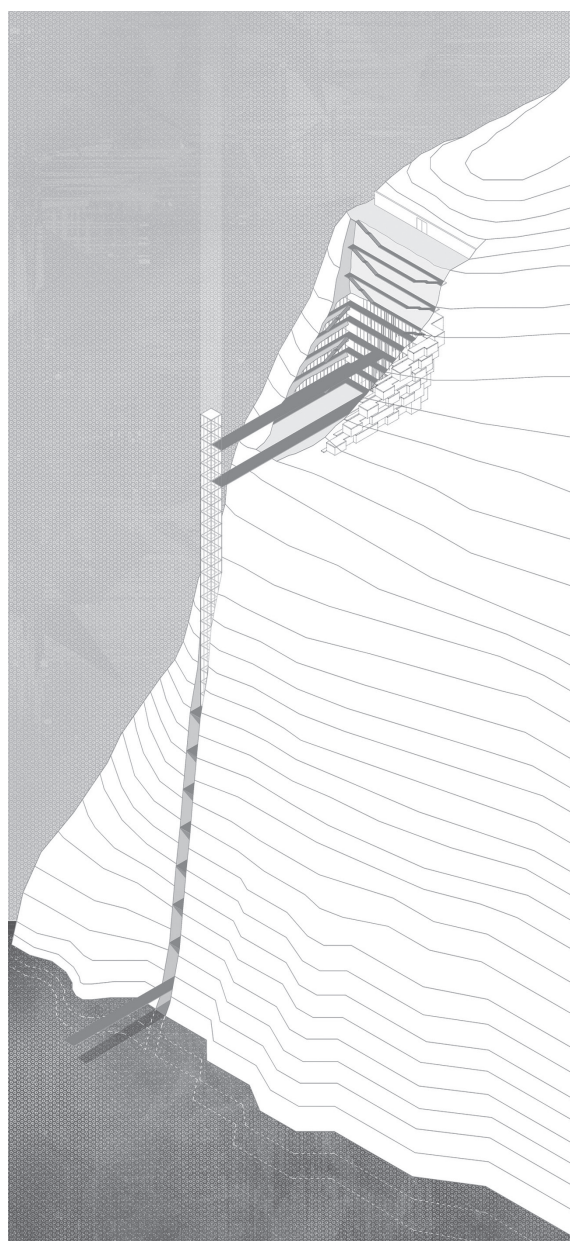
Сл. 8 Предлог културне руте кроз Ђердапску клисуру / Fig. 8 Proposal of cultural route through the Djerdap Gorge

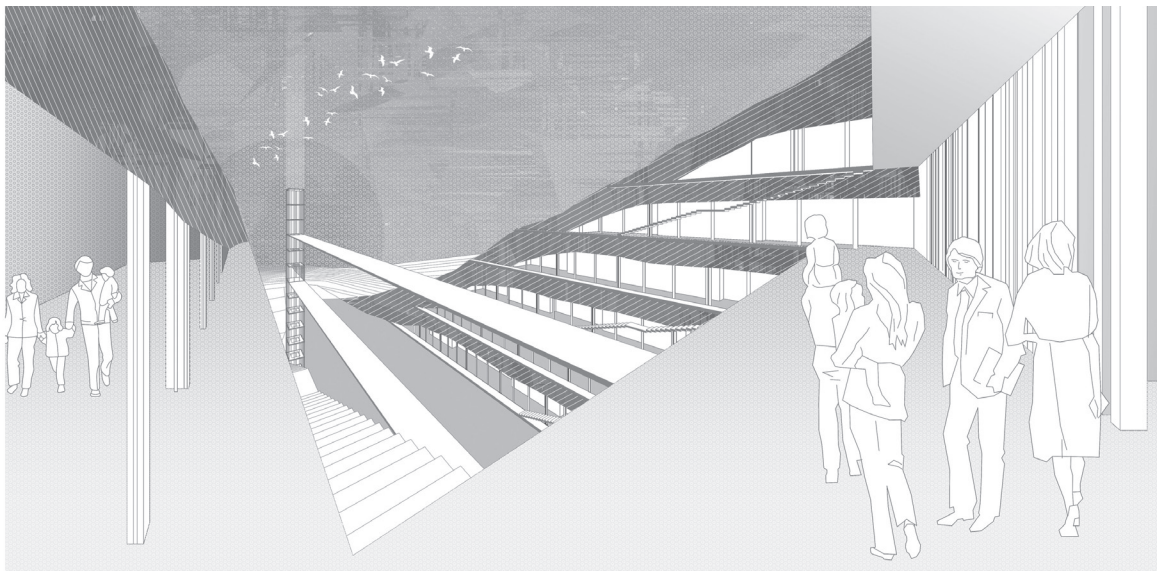
оквиру Националне културне руте Норвешке, што је допринело развоју предела некадашњег рудника. Просторна манифестација савремене архитектуре настала је као последица анализе природних карактеристика предела, културно-историјских слојева и намене простора, што је утицало на успостављање суживота савремених, природних и културно-историјских вредности у простору, уз истовремено очување њиховог идентитета (ArchDaily, 2016).

МОГУЋНОСТИ ЗАШТИТЕ, ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ И ПРОМОЦИЈЕ КУЛТУРНОГ И ПРИРОДНОГ НАСЛЕЂА ЂЕРДАПСКОГ СЕГМЕНТА

Изучавање тренутног стања културног наслеђа Ђердапског сегмента, његове разноврсности, степена истражености и значаја, уз истовремену анализу литературе из области заштите, презентације и промоције културног и природног наслеђа, студија случаја и примера добре архитектонске праксе, покренули су бројна истраживачка питања. Посебно се истичу питања адекватног третмана културног и природног наслеђа у савременом контексту, као и питања могућности дијалога културног и природног наслеђа са савременим архитектонским изразом, те саживота културно-историјски наслеђених и савремених вредности у простору. На основу анализираних литературе и извора релевантних за предмет и проблем истраживања, формиран су критички ставови о третману културног и природног наслеђа у савременом контексту, сублимирани кроз пројекат Археолошког музеја Ђердапа, који симболише покушај одговора на претходно покренута истраживачка питања, али и полигон за испитивање различитих могућности употребе културног и природног наслеђа у савременом контексту. Имајући у виду значај културног наслеђа Ђердапског сегмента, као и вредност предела у оквиру којег се културно наслеђе Ђердапског сегмента налази, а које се одликује изузетним природним богатством Националног парка Ђердап, пројекат

Сл. 9 Аксиометријски приказ пројекта Археолошког Музеја Ђердапа / Fig. 9 Axonometric view of the Djerdap Archaeological Museum project





Сл. 10 Амбијентални приказ пројекта Археолошког музеја Ђердапа / Fig. 10 Ambiental view of the Djerdap Archaeological Museum project

Археолошког музеја Ђердапа настао је као последица потребе за презентацијом и промоцијом уочених културно-историјских и природних вредности. У оквиру урбанистичке поставке пројекта, дат је предлог пешачке културне руте која обједињује позиције свих претходно анализираних локалитета Ђердапског сегмента који се налазе под водом, са меморијалним пунктовима – видиковцима, који пружају, како сагледавање природних вредности Ђердапског сегмента, тако и сазнање о локалитетима који физички нису доступни. (Сл. 8) С друге стране, локација музеја којим би се објединиле културно-историјске и природне вредности Ђердапског сегмента у једну просторно-програмску целину налази се између две веома значајне клисуре – Малог и Великог Казана, а изабрана је због изузетних пејзажа који се пружају са литице високе три стотине метара. Вредност природног окружења у коме се пројектује условила је потребу за интеграцијом савременог архитектонског израза у постојећи пејзаж, што је покренуло питања односа између културног, природног наслеђа и савремене архитектуре, као и могућности њиховог саживота у простору уз истовремено очување њиховог идентитета.

Битан фактор у настанку концепта музеја представља архитектура индијских храмова уклесаних у стене, инкорпорираних у пејзаж. Последично, настала је идеја о савременој интерпретацији хиљаду година старе архитектуре, те актуелизацији тематике храма. Објекат музеја замишљен је као савремени храм археологије, уклесан у литицу.

Окосницу пројекта представља кретање посетилаца и савладавање изазовне конфигурације терена, а које је одредило и каснију просторну диспозицију садржаја у музеју. Кретање је осмишљено у виду степеница и платформи организованих око усека литице, директно повезаних са бочним изложбеним садржајима музеја, на начин да посетиоце усмерава из једног у други изложбени простор, условљавајући их да обиђу читаву музејску поставку (Сл. 9).

С друге стране, централни корпус музеја представља простор едукативног карактера, намењен како посетиоцима, тако и истраживачима. У простору доминантна вертикала у виду челичне решетке и једини у пејзажу видљив елемент који наговештава постојање објекта у усеку литице, омогућава брзо савладавање висинске разлике и директан приступ води. Такође, својом структуралношћу, вертикала је у снажном дијалогу са музејом, указујући на однос наслеђеног и савременог у архитектури (Сл. 10).

Пројекат Археолошког музеја Ђердапа, иако настао као последица потребе за презентацијом и промоцијом културно-историјских и природних вредности Ђердапског сегмента, истовремено представља и полигон за испитивање потенцијала употребе културног и природног наслеђа у циљу успостављања одрживог развоја предела.

ЗАКЉУЧАК

Ђердапски сегмент дела Римског лимеса, поред препознатих културно-историјских, поседује и изразите природне вредности. Стога би заштити, а пре свега презентацији и промоцији Ђердапског сегмента, требало приступити кроз обједињени приступ заштите, презентације и промоције природног и културног наслеђа који чине сведочанство развоја живота на Римском лимесу, интеракције различитих народа и култура, али и људи и природе. Холистички третман културног наслеђа и природне средине, а кроз очување предела, указао се као приступ заштити културног и природног наслеђа који је могуће применити на полигону Ђердапског сегмента. С друге стране, физичка недоступност великом броју локалитета који се у оквиру Ђердапског сегмента налазе под водом, као и недовољна информисаност шире популације о постојању подводног културног наслеђа, у великој мери отежавају његову презентацију и промоцију. Стога се истицање меморијалног значаја културног наслеђа у виду просторних маркера, а кроз културне руте којима се реактивирају значајни културно-историјски правци кретања, указало као могући

приступ за ширење знања о постојању и значају културног наслеђа Ђердапског сегмента које се налази под водом. Овакав третман природног и културног наслеђа Ђердапског сегмента, а кроз заштиту, презентацију и промоцију предела и културних рута, поред тога што обједињује природне и културно-историјске вредности, представља и могућност за укључивање локалног становништва, заинтересованих страна, релевантних културних и научних институција и стручњака у сам процес. Укључивање претходно наведених интересних група у процес заштите, презентације и промоције природног и културног наслеђа Ђердапског сегмента представља предуслов за унапређење квалитета живота и животне средине, те успостављање одрживог развоја предела. У том контексту, сагледавање природног и културног наслеђа Ђердапског сегмента као потенцијала за успостављање одрживог развоја предела, доприноси разумевању и промоцији природног, а пре свега културног наслеђа, као покретача развоја, а не бремена прошлости дезинтегрисаног од савремених токова и начина живота.

РЕФЕРЕНЦЕ / BIBLIOGRAPHY

- ArchDaily. 2016. Allmannajuvet Zinc Mine Museum / Peter Zumthor. Available at: <https://www.archdaily.com/796345/allmannajuvet-zinc-mine-museum-peter-zumthor/> [accessed: 02. 05. 2022.]
- Bottero, M., Ferretti, V., Fratesi, U., Oppio, A., Ponzini, D., Pracchi, V. 2015. Giving space to multicriteria analysis for complex cultural heritage systems: The case of the castles in Valle D'Aosta Region, Italy. *Journal of Cultural Heritage*, 16. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.culher.2015.03.003>
- COUNCIL OF EUROPE. 2000. European Landscape Convention. Dostupno na: <https://rm.coe.int/1680080621>
- Cvjetičanin, T. 2013. Frontiers of roman empire world heritage site - potential nomination of the Danube River Frontier of Moesia Superior. *Belgrade: Humboldt-Club Serbian*.
- Cvjetičanin, T. 2020. Prekretnice i brane na rimskoj granici: institucionalni autoritet, rimsko nasleđe i projekat Đerdap. *Etnoantropološki problemi*, 15. Available at: <https://doi.org/10.21301/eap.v15i3.4>
- Dobričić, M., Sekulić, G., Josimović, B. 2021. Procena kulturno-istorijskih i drugih ekosistemskih vrednosti Nacionalnog Parka Đerdap. *Arhitektura i Urbanizam, online first*. Available at: <https://doi.org/10.5937/a-u0-34054>
- ICOMOS. 2008. The Charter on Cultural Routes. Available at: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/culturalroutes_e.pdf
- ICOMOS. 1994. The Nara Document on Authenticity. Available at: <https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>
- Mennaa, F., Agrafiotis, P., Georgopoulos, A. 2018. State of the art and applications in archaeological underwater 3D recording and mapping. *Journal of Cultural Heritage*, 33. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.culher.2018.02.017>
- Mrđić, N., Golubović, S. 2014. Dunavski limes kao jedan od lokaliteta na Unesco-voj listi svetske kulturne baštine. U: Korać, M. ur. 2014. *Arheologija i prirodne nauke 9 2013*. Beograd: Arheološki Institut, 101-118.
- Nikolić, M. 2020. Vrednosti, zaštita i prezentacija karakterističnih primera srednjovekovnih utvrđenih gradova u Srbiji — Golubac, Maglič i Stalać, Srednjovekovni utvrđeni gradovi u Srbiji, Available at: https://e-learning.arh.bg.ac.rs/pluginfile.php/19475/mod_resource/content/1/III%20predavanje.pdf, (accessed: 2.3.2020.) [Beograd] Nastavni materijal, neobjavljeni materijal.
- Nikolić, M. 2014. Primena principa zaštite i prezentacije graditeljskog nasleđa na srednjovekovnim utvrđenim gradovima u Srbiji. *Doktorska disertacija*. Beograd: Arhitektonski fakultet.
- Kondić, V. ur. 1980. *Đerdapske sveske I*. Beograd: Arheološki Institut.
- Kondić, V. ur. 1984. *Đerdapske sveske II*. Beograd: Arheološki Institut.
- Kondić, V. ur. 1986. *Đerdapske sveske III*. Beograd: Arheološki Institut.
- Kondić, V. ur. 1987. *Đerdapske sveske IV*. Beograd: Arheološki Institut.
- Korać, M., Golubović, S., Mrđić, N., Jeremić, G., Pop-Lazić, S. 2014. *Frontiers of the Roman Empire, Roman Limes in Serbia*. Beograd: Arheološki Institut.

- Pérez-Reverte Mañas, C., Cerezo Andreo, F., López Osorio, P., González Gallero, R., Mariscal Rico, L., Arévalo González, A. 2021. *Underwater Cultural Heritage as an Engine for Social, Economic and Cultural Development. State of Research at the University of Cadiz (Andalusia, Spain)*. *Heritage*, 4. Available at: <https://doi.org/10.3390/heritage4040151>
- Republika Srbija Ministarstvo za evropske integracije. 2018. *Golubačka tvrđava*. Available at: <https://srbija-projektieu.rs/rony6aц> [accessed: 08. 05. 2022.]
- Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Republike Srbije. 2022. *Informacioni sistem nepokretnih kulturnih dobara*. Available at: https://nasledje.gov.rs/index.cfm?jezik=Serbian_CIR [accessed: 30. 04. 2022.]
- Roter Blagojević, M., Milošević, G., Jadrešin Milić, R., Nikolić, M. 2013. A new life of the Ottoman fortress Ram. *Journal of Cultural Heritage*, 14. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.culher.2012.11.021>
- Roter Blagojević, M., Milošević, G., Nikolić, M. 2009. Istraživanje mogućnosti obnove i prezentacije arheološkog lokaliteta Timacum Minus u kontekstu specifičnog kulturnog pejzaža. *Glasnik Društva konzervatora Srbije*, 33, 101-108.
- Roter Blagojević, M., Milošević, G., Radivojević, A. 2009. A New Approach to Renewal and Presentation of an Archaeological Site as Unique Cultural Landscape. *Spatium*, 20. Available at: <https://doi.org/10.2298/SPAT0920035R>
- Službeni glasnik Socijalističke Republike Srbije. 14/79. Odluka o utvrđivanju nepokretnih kulturnih dobara od izuzetnog značaja i od velikog značaja. Beograd: Službeni glasnik Socijalističke Republike Srbije.
- Službeni glasnik Socijalističke Republike Srbije. 28/83. Odluka o utvrđivanju nepokretnih kulturnih dobara od izuzetnog značaja i kulturnih dobara od velikog značaja. Beograd: Službeni glasnik Socijalističke Republike Srbije.
- Spomenici kulture u Srbiji. *Lepenski vir*. Available at: <http://spomenickulture.mi.sanu.ac.rs/spomenik.php?id=558> [accessed: 02. 05. 2022.]
- Spomenici kulture u Srbiji. *Rudna glava*. Available at: <http://spomenickulture.mi.sanu.ac.rs/spomenik.php?id=614> [accessed: 02. 05. 2022.]
- Spomenici kulture u Srbiji. *Deo Rimskog limesa, Trajanova tabla i deo puta*. Available at: <http://spomenickulture.mi.sanu.ac.rs/spomenik.php?id=614> [accessed: 08. 05. 2022.]
- Spomenici kulture u Srbiji. *Pontes*. Available at: <http://spomenickulture.mi.sanu.ac.rs/spomenik.php?id=611> [accessed: 08. 05. 2022.]
- Spomenici kulture u Srbiji. *Karataš*. Available at: <http://spomenickulture.mi.sanu.ac.rs/spomenik.php?id=612> [accessed: 08. 05. 2022.]
- Spomenici kulture u Srbiji. *Ravna - Timacum Minus*. Available at: <http://spomenickulture.mi.sanu.ac.rs/spomenik.php?id=845> [accessed: 08. 05. 2022.]
- UNESCO. 2001. *Convention of the Protection of the Underwater Cultural Heritage*. Available at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000126065/PDF/126065eng.pdf.multi>
- UNESCO. 2021. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. Available at: <https://whc.unesco.org/document/190976>
- Vasić, Č., Jovanović, B. 1984. *Mogućnost zaštite i prezentacije ranoeneolitskog i antičkog rudnika bakra Rudna Glava kod Majdanpeka*. U: s.n. ur. 1984. *Saopštenja XVI*. Beograd: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, 119-128.
- Pavlović, D. 1969. *Izmeštanje Trajanove table i drugi zaštitni radovi u poručju Đerdapa*. U: s.n. ur. 1969. *Saopštenja VIII*. Beograd: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, 55-62.
- Vasić Petrović, E., Momčilović Petronijević, A. 2015. *Zaštitne konstrukcije na arheološkim nalazištima — Potreba ili trend? U: Folić, R. 2015. Zbornik radova IX naučnog stručnog međunarodnog savetovanja: Ocena stanja, održavanje i sanacija građevinskih objekata i naselja*. Beograd: Savet građevinskih inženjera Srbije.

IZVORI ILUSTRACIJA / SOURCES OF ILLUSTRATIONS

- Слика 1. Римски лимес у Републици Србији. Извор: Шћекић, Ј. 2022. Римски лимес у Републици Србији. [дијаграмска мапа] (приватна колекција)
- Figure 1. Roman Limes in the Republic of Serbia. Source: Šćekić, J. 2022. *Rimski limes u Republici Srbiji*. [diagrammatic map] (private collection)
- Слика 2. Улазак у Ђердапску клисуру и Тврђава Голубац. Извор: аутор фотографија Марко Николић
- Figure 2. Entrance to the Djerdap Gorge and Golubac Fortress. Source: photo author Marko Nikolić
- Слика 3. Класификација локалитета Ђердапског сегмента према историјском периоду и типу — праисторија. Извор: Шћекић, Ј. 2022. Класификација локалитета Ђердапског сегмента према историјском периоду и типу - праисторија. [дијаграмска мапа] (приватна колекција)

- Figure 3. Classification of archaeological sites in the Djerdap segment according to historical period and type — prehistory. Source: Šćekić, J. 2022. Klasifikacija lokaliteta Đerdapskog segmenta prema istorijskom periodu i tipu - praistorija. [diagrammatic map] (private collection)
- Слика 4. Класификација локалитета Ђердапског сегмента према историјском периоду и типу — антика. Извор: Шћекић, Ј. 2022. Класификација локалитета Ђердапског сегмента према историјском периоду и типу — антика. [дијаграмска мапа](приватна колекција)
- Figure 4. Classification of archaeological sites in the Djerdap segment according to historical period and type - antique. Source: Šćekić, J. 2022. Klasifikacija lokaliteta Đerdapskog segmenta prema istorijskom periodu i tipu — antika. [diagrammatic map] (private collection)
- Слика 5. Класификација локалитета Ђердапског сегмента према историјском периоду и типу — средњи век. Извор: Шћекић, Ј. 2022. Класификација локалитета Ђердапског сегмента према историјском периоду и типу — средњи век. [дијаграмска мапа](приватна колекција)
- Figure 5. Classification of archaeological sites in the Djerdap segment according to historical period and type - medieval period. Source: Šćekić, J. 2022. Klasifikacija lokaliteta Đerdapskog segmenta prema istorijskom periodu i tipu — srednji vek. [diagrammatic map] (private collection)
- Слика 6. Класификација локалитета Ђердапског сегмента према степену заштите. Извор: Шћекић, Ј. 2022. Класификација локалитета Ђердапског сегмента према степену заштите. [дијаграмска мапа](приватна колекција)
- Figure 6. Classification of archaeological sites in the Djerdap segment according to protection management. Source: Šćekić, J. 2022. Classification of localities of the Đerdap segment according to the level of protection. [diagrammatic map] (private collection)
- Табела 1. Систематизација података о истраженим локалитетима Ђердапског сегмента. Извор: Шћекић, Ј. 2022. Систематизација података о истраженим локалитетима Ђердапског сегмента. [табеларни приказ](приватна колекција)
- Table 1. Data systematization on the sites investigated in the Djerdap segment. Source: Šćekić, J. 2022. Sistematzacija podataka o istrazenim lokalitetima Đerdapskog segmenta. [tabular view] (private collection)
- Слика 7. Систем од 13 двораца у региону Вале Д'Аоста (лево) и Музеј Цинка у Норвешкој (десно). Извор: Bottero, M., Ferretti, V., Fratesi, U., Oppio, A., Ponzini, D., & Pracchi, V. 2015. Giving space to multicriteria analysis for complex cultural heritage systems: The case of the castles in Valle D'Aosta Region, Italy. Journal of Cultural Heritage, 16, 782. <http://doi.org/10.1016/j.culher.2015.03.003>. Извор: https://www.atlasofplaces.com/atlas-of-places-images/_scaled/ATLAS-OF-PLACES-PETER-ZUMTHOR-ALLMANNAJUJET-ZINC-MINE-MUSEUM-IMG-14.jpg, датум преузимања: 07. 05. 2022.
- Figure 7. A system of 13 castles in the Valle D'Aosta region (left) and Zinc Museum in Norway (right). Source: Bottero, M., Ferretti, V., Fratesi, U., Oppio, A., Ponzini, D., & Pracchi, V. 2015. Giving space to multicriteria analysis for complex cultural heritage systems: The case of the castles in Valle D'Aosta Region, Italy. Journal of Cultural Heritage, 16, 782. <http://doi.org/10.1016/j.culher.2015.03.003>. Source: https://www.atlasofplaces.com/atlas-of-places-images/_scaled/ATLAS-OF-PLACES-PETER-ZUMTHOR-ALLMANNAJUJET-ZINC-MINE-MUSEUM-IMG-14.jpg, date of download: 07. 05. 2022.
- Слика 8. Предлог културне руте кроз Ђердапску клисуру. Извор: Шћекић, Ј. 2022. Предлог културне руте кроз Ђердапску клисуру. [дигитални цртеж] (приватна колекција)
- Figure 8. Proposal of cultural route through the Djerdap Gorge. Source: Šćekić, J. 2022. Predlog kulturne rute kroz Đerdapsku klisuru. [digital drawing] (private collection)
- Слика 9. Аксонометријски приказ пројекта Археолошког Музеја Ђердапа. Извор: Шћекић, Ј. 2022. Аксонометријски приказ пројекта Археолошког Музеја Ђердапа. [дигитални цртеж](приватна колекција)
- Figure 9. Axonometric view of the Djerdap Archaeological Museum project. Source: Šćekić, J. 2022. Aksonometrijski prikaz projekta Arheološkog Muzeja Đerdapa. [digital drawing] (private collection)
- Слика 10. Амбијентални приказ пројекта Археолошког Музеја Ђердапа. Извор: Шћекић, Ј. 2022. Амбијентални прикази пројекта Археолошког Музеја Ђердапа. [дигитални цртеж](приватна колекција)
- Figure 10. Ambient view of the Djerdap Archaeological Museum project. Source: Šćekić, J. 2022. Ambijentalni prikazi projekta Arheološkog Muzeja Đerdapa. [digital drawing] (private collection)